

*Царьова І. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

СТАТУС ДЕРИВАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ МОВИ

Анотація. У статті визначено статус і місце деривації в контексті динамічних процесів розвитку юридичної мови. Зосереджено увагу на активних процесах, що зумовлюють і забезпечують ресурс різного роду трансформацій лінгвальних знаків юридичної мови. З'ясовано, що деривація юридичної мови позначена тенденцією до розширення своїх структурних і функціональних доміант. Установлено, що сфера дериваційних зв'язків у лексичній системі юридичної мови значно розширюється завдяки включенням у неї зв'язків, які традиційно розглядаються в межах лексичної парадигматики. Важливим є розгляд лексичної та синтаксичної деривації у тому вигляді, у якому їх уключено до загальнотекстової деривації. Розуміння юридичної мови – це нескінченний процес переінтерпретації. Зазначено, що буття лексики в безперервному дериваційно-мотиваційному процесі означає, що її дериваційне функціонування залежить від безпосередньої участі слів у деривації одиниць найвищого рівня – пропозицій, висловлювань, текстів. Наголошено, що юридичне функціонування мови – особливе середовище, у якому присутні свої внутрішні закономірності, що складаються у правотворчих і правозастосовних процесах, набувають формалізації в джерелах права або поступово отримують визнання в юридичній практиці. Юридичне слово реалізує свій потенціал дериваційного функціонування в юридичній мові, а функціональні властивості слова в тексті складаються у двоякій зумовленості. Зазначено, що основне призначення мотиваційного складника безперервного дериваційного функціонування лексики – це супозиційне забезпечення регулярних процесів деривації лексичних одиниць. Дослідження репрезентує зацікавленість не тільки в теорії і практиці, а й попри відсутність експлікованого обґрунтування такого підходу, у власній мотивології (у нашій термінології – дериваційній лексикології) української мови, зокрема під час виявлення специфіки функціонування дериваційного слова в юридичному тексті.

Ключові слова: деривація, лінгвальний знак, трансформація, мотивація, юридична мова.

Постановка проблеми. Динамічний характер юридичного тексту ще нещодавно вважався завданням далекого майбутнього, оскільки саме розуміння юридичної лексики як системи викликає у багатьох сумніви. І традиційне розуміння динамізму юридичної лексики зазвичай обмежувалося явищами новацій на тимчасовій вісі мовного розвитку (у діахронії), співіснуванням архаїзмів і неологізмів, варіюванням мовних норм. Розуміння юридичної мови – це нескінченний процес переінтерпретації. Мова і право становлять надзвичайно тонке мереживо, елементи якого не можуть існувати автономно, і тільки талановитий майстер може це мереживо зробити не хаотичним поєднанням форми та змісту, а вдихнути в нього сенс, життя. Право, не виражене мовою, не буде правом. Тому й становлен-

ня юридичної системи нерозривно пов'язане з історією мови. Чим глибше ми збагнемо тонкощі формування й розвитку цих двох феноменів у їх взаємозв'язку, тим довшою зможемо зробити сучасну правову систему. Отже, інтеграція лінгвістики і юриспруденції є явищем природним, і тому навіть дивно, що лише з 2000 року в Україні активізувалися дослідження мови права, представлені доробком Н. Артикуци, Н. Коваль, Г. Онуфрієнко, А. Поповського, Ю. Прадіда, Н. Руколянської, Л. Симоненко, А. Токарської, О. Юрчук.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що останнім часом виразно спостерігається тенденція до аналізу динаміки розвитку мовних одиниць, яка спричинюється можливостями їх функціональної потенції, перспективами семантичної і граматичної сполучуваності, а отже – науковим різнопрочитанням актуальних процесів у розвитку смислової структури слова. Сучасна законодавча база потребує розробки та удосконалення на мовному рівні.

Мета статті – зосередити увагу на активних процесах, що зумовлюють і забезпечують ресурс різного роду трансформацій лінгвальних знаків юридичної мови.

Виклад основного матеріалу. Деривація юридичної мови позначена тенденцією до розширення своїх структурних і функціональних доміант, що пояснюється динамічною природою постійно змінних мовних одиниць та інтерпретативним характером їх тлумачення мовознавцями. Взагалі поняття правнича мова досить часто отожднюють з поняттями юридична мова, правова мова. «Правнича мова – це мова, яку використовує правник у своїй професійній діяльності, а правова мова (якщо останню терміносполуку розглядати як синонім до терміносполуку «мова права»), «юридична мова» – стосується права. Різним є насамперед лексикотермінологічне наповнення цих «мов»: якщо правова мова включає правову термінологію, то правнича мова охоплює й інші галузеві термінології, котрі мають стосунок до діяльності правника, – економічну, фінансову, медичну тощо. Тобто арсенал лексичних засобів, які є первинними і ведуть за собою синтаксис, морфологію та стилістику, є ширшим саме у правничій мові. Отже, терміносполука «правнича мова» позначає поняття, ширше за обсягом, ніж поняття «правова мова», яке є спеціальним щодо першого» [1, с. 18].

Принцип деривації в лінгвістичній теорії пізнання перестає бути частковим принципом мови і покладений в основу цілого ряду граматик, які не втратили свого наукового значення і досі. Науковці намагаються досягнути глибинні основи деривації: семантичні (С. Єрмоленко, О. Стишов), лексичні (О. Деменчук), морфологічні (Н. Григорук, М. Жуйкова), словотвірні (П. Білоусенко, Н. Зайченко) і синтаксичні (К. Городенська). Потенціал дериваційного розвитку того чи іншого слова може реалізуватися різними способами. Як «матеріал» розвитку

розглядаються насамперед епідігматичні зв'язки (зв'язки зумовленості одного лексичного значення іншим), що з'являються в результаті семантичної і словотвірної деривації слова. Дослідники (О. Тараненко, Ю. Апресян, І. Самойлова, О. Огуй, Л. Кудрявцева) допускають з погляду деривації можливість розгляду не тільки традиційно виділених зв'язків, а й зв'язків, які зазвичай відносять до лексичної парадигматики.

Деривацію не потрібно зводити лише до творення нових лексем. Як слушно зауважує С. Єнікєєва в контексті досліджуваного нею питання синергетики мовних одиниць, «у відкритій, динамічній системі, якою є мова, спостерігається не лише виникнення нових одиниць та зникнення старих, але й перегрупування вже існуючих» [2, с. 45]. Дослідниця вказує не тільки на граматичний, а й семантичний аспекти словотвірних процесів, позначених трансформацією як у межах різних функціональних класів, так і різних мовних рівнів. «В обох випадках головну роль відіграють функціональні особливості мовних одиниць, що і відбивається дистрибуцією цих знаків» [2, с. 45].

Структурно-семантична організація юридичного тексту відтворює характер відносин у соціумі, віддзеркалює їх у вербалізованій формі, у поверхневій та глибинній структурах зазначених текстів. Поверхнева структура тексту екстраполюється на лінгвальний фактор, а глибинна – на екстралінгвальний. Спеціальні тексти позначені дієвістю відповідної терміносистеми, метамови на позначення діючих понять. Тексти обіймають мережі комунікантів, інформації та термінологічної системи. Терміни в умовах текстів різної спрямованості функціонують за правилами конкретної мовної системи з притаманною їй іманентністю.

Логічну послідовність офіційних документів створює відповідний синтаксис з домінуванням складних речень та юридичної лексики – окремого розряду лексичних одиниць, що характеризуються спільним стилевим значенням, яке, нашаровуючись на предметно-понятійний зміст, виступає компонентом загальної семантики та вказує на усталене вживання лексеми в юридичному різновиді сучасної української літературної мови, тобто несе в собі додаткову «непредметну» інформацію й точно сигналізує про сферу побутування слова, у якій його денотативно-сигніфікативний елемент передається оптимально.

Провідний дериватолог В. Горпинич говорить про словотвірну деривацію та вирізняє: синтаксичну (лексичне значення твірного та похідного слів є спільним, змінюється лише частиномовна належність похідного слова та його синтаксична функція) і лексичну (лексичне значення похідного слова змінюється, а частиномовна належність і синтаксична функція можуть змінюватися або не змінюватися) деривації. За характером твірних ресурсів В. Горпинич словотвірну деривацію поділяв на: словотворчість (реалізується за допомогою службових морфем), словоскладання, конверсію (зміна синтаксичної функції та морфологічної парадигми слова), абревіацію, акцентуацію (зміна наголошення твірної бази), універбізацію (еліптичний пропуск одного з елементів двослівної бази), ономагізацію (втрата загальною назвою здатності до узагальнення і набуття нею можливості називати один предмет із ряду однорідних), апелятивізацію (здатність власної назви до узагальнення) [3, с. 86–87].

Сфера дериваційних зв'язків у лексичній системі юридичної мови значно розширюється завдяки включенням в неї зв'язків, які традиційно розглядаються в межах лексичної пара-

дигматики. Об'єктом системної дериваційної лексикології є не тільки зв'язок лексико-семантичних варіантів слова і формально-семантичних зв'язків вихідного слова з усіма похідними словами в гнізді, а й лексичні зв'язки всіх похідних слів, тобто всі типи парадигматичних і синтагматичних зв'язків однокореневих слів, що утворюють дериваційне гніздо. У дериваційному аспекті можливий розгляд також парадигматичних зв'язків різнокореневих похідних. При цьому в центрі дослідницьких інтересів знаходяться перш за все зв'язки синонімії, серед різновидів якої особливо виділяються гіпонімія (рід – вид) і несумісність (вид – вид). Коли вступає в системні зв'язки слово, то воно отримує імпульс для свого семантичного розвитку від інших слів. Тим самим не тільки епідігматичні, а й парадигматичні зв'язки слів можуть і повинні розглядатися в аспекті семантико-дериваційного розвитку слова, що розуміється як поява у слова нових значень на основі наявних у процесі функціонування слова в лексичній системі мови.

Семантичні та словотвірні деривати можуть вступати між собою у зв'язки **омонімії** (*угода* може бути відповідником понять порозуміння і трансакція; *договір* – документ та договір про щось між кимось, термін визначається в системі українських правовідносин і як час виконання певної правової чи договірної дії, і як період позбавлення волі внаслідок скоєння злочину), у зв'язках **паронімії** (*девіза* (фін. вексель, чек і т. ін., виписаний в іноземній валюті для оплати його за кордоном) – *девіз* (стисле формулювання провідної ідеї, програми дій): *використання девізів у міжнародних розрахунках, належати до девізів, девізна політика; девіз життя, придумати девіз; концесія* (ек., юр. договір, на підставі якого держава на певних умовах і на певний строк передає фізичним чи юридичним особам, у тому числі іноземним, право експлуатації лісів, надр, будівель тощо) – *концесія* (система поглядів на певні явища, спосіб тлумачення дій, розуміння теорії): *суб'єкт, що отримав концесію; укласти концесію на певний строк; концесійна угода; концесійне інвестування; концесійний договір; концесія профільного навчання в старшій загальноосвітній школі; філософська концесія; комітет* (ек. особа в договорі комісії, що доручає іншій особі здійснити за винагороду одну або кілька операцій з товаром, акціями, іноземною валютою) – *комітет* (колегіальний орган управління, що керує будь-якою сферою державної, господарської, суспільної діяльності): *комітет не повинен вводити в податкову базу суму, що надійшла на рахунок; комітет статистики; комітет захисту прав споживачів; комітет виборців України; контролінг* (ек., фін. облік і контроль на фірмі, підприємстві; профільний підрозділ фірми) – *контроль* (дії, пов'язані з перевіркою знань та виконання завдань): *контролінг збутової політики в системі управління підприємством; застосовувати експериментальну методику з використанням тестового контролю знань у навчальному процесі*), у зв'язках варіативності і синонімії (*правовий* – *правничий* – *правний* – *юридичний*).

А. Залізник розглядає семантичну деривацію як «відношення семантичної похідності, що пов'язує між собою різні значення одного слова на рівні синхронної полісемії, і відношення між значеннями слова в різні моменти його розвитку», спираючись на ідеї Е. Бенвеніста, О. Трубочова та інших щодо створення «Словника семантичних переходів», дослідниця пропонує розглядати характер названих мовних процесів у контексті структури «Каталогу семантичних переходів». Згідно з запро-

понованою концепцією А. Залізняка, каталог, спрямований на реалізацію суто фактографічної мети, повинен систематизувати вже встановлені факти семантичної деривації, без будь-яких пояснень і класифікацій причин і механізмів їх функціонування. Отже, пропонується створення лише інформаційної бази для проведення різного роду лінгвістичних експериментів, пов'язаних зі знаходженням необхідного, логічно обгрунтованого семантичного критерія реконструкції, побудовою семантичної типології на основі виявлення найбільш стійких семантичних співвідношень на матеріалі декількох мов, виявленням фактів семантичного калькування, що з плином часу породжує процеси запозичення значень, їх відтінків тощо [4, с. 13–45].

Визначаючи конотацію чи переосмислення значення похідним утворенням, не можна не погодитися з О. Кубряковою, на слушне переконавання якої деривація – «це процес або результат утворення в мові будь-якого вторинного знака, який може бути пояснений за допомогою вихідної одиниці» [5, с. 64].

Термін «метафорична деривація» використовує у своїх роботах і Л. Кудрявцева для «називання певного типу лексико-семантичної деривації, що характеризується внутрішньо парадигмальними відношеннями вихідної і результативної одиниць». За словами дослідниці, результатом таких процесів на рівні семантики слова є набуття ним образного й емоційно-експресивного компонентів, пов'язаних передусім з «характеризуючими й оцінними елементами, що дозволяє не лише зіставляти, порівнювати, але й оцінювати явища навколишнього світу» [6, с. 15].

Статус деривації в нормативно-правових актах, власне, не є проблемою, проблему становлять нові поняття, що не мають нормативно закріплених визначень. Така ситуація породжує правову колізію в нормативному регламентуванні певних суспільних відносин і негативно позначається на правозастосуванні, адже поліціант, наприклад, має чітко знати, які дії слід вважати порушенням публічної безпеки та порядку. Термін «публічний порядок» потребує більш детального дослідження, зокрема в контексті його використання в Законі України «Про Національну поліцію». До прийняття зазначеного нормативного акта це поняття законодавчо закріплено не було. Його було вжито лише в наказі МВС України «Про затвердження норм належності однострою поліцейських (у мирний час)» від 22 червня 2016 року № 530. Аналіз змісту чинних нормативно-правових актів (Конституція України – ст. 34–36, 39, 92, 116, 138, Кодекс України про адміністративні правопорушення – глава 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку», Кримінальний кодекс України – розділ 9 «Злочини проти громадської безпеки» та розділ 12 «Злочини проти громадського порядку та моральності», Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» тощо) засвідчує, що в аналогічному значенні раніше використовували терміни «громадська безпека», «громадський порядок». Водночас цих категорій, як і поняття «забезпечення громадського порядку», у новому Законі немає.

Висновки. Отже, юридичне слово реалізує свій потенціал дериваційного функціонування в юридичній мові, а функціональні властивості слова в тексті складаються у двоякій зумовленості. Ці властивості визначаються загальними якостями слова як одиниці лексичної системи й уточнюються власти-

востями слова, які в певній системі залежностей складаються у нього в самому тексті, тому окреслюється два аспекти дослідження проблем дериваційної лексикології: лексикоцентричний, коли на перший план виходить слово як носій потенціалу формально-семантичного розвитку, і текстоцентричний (синтактикоцентричний), коли досліджується текст (контекст), що надає умови для реалізації потенціалу слова.

Література:

1. Рабінович П.М. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1 (88), 2017. С. 17–29.
2. Єнікеева С.М. Синергетизм функціональної трансорієнтації лінгвальних знаків (на матеріалі сучасної англійської мови). *Вісник СумДУ*, № 11, 2006, Том 2. С. 45.
3. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посібн. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1998. С. 86–87;
4. Залізник А.А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект «Каталога семантических переходов». Москва, 2001. № 2. С. 13–25.
5. Кубрякова Е.С. Деривация, транспозиция, конверсия. *Вопросы языкознания*. № 5, 1974. С. 64.
6. Шестакова С.О. Лексикосемантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів). Харків, 2002. С. 15.

Tsareva I. Derivation status of the law language

Summary. The article defines the status and place of derivation in the context of dynamic processes of the law development. The focus is on the active processes that determine and provide a resource for various transformations of legal language lingual signs. It has been found that the derivation of the law language is characterized by a tendency to expand its structural and functional dominants. It has been found that the field of derivative communication in the lexical system of the legal language is greatly expanded due to the inclusion in it of the relationship traditionally considered within the lexical paradigm. It is important to consider lexical and syntactic derivation in the form in which they are included in the textual derivation. Understanding the law language is an endless process of reinterpretation. It is noted that being a vocabulary in a continuous derivative-motivational process means that its derivative functioning depends on the direct participation of words in the derivation of the highest-level units – sentences, utterances, texts. It is emphasized that the legal functioning of the language is a special environment in which there are internal laws, which are formed in law-making and law-enforcement processes, become formalized in the sources of law or gradually gain recognition in legal practice. The law word realizes its potential of derivative functioning in the legal language, and the functional properties of the word in the text are made in two terms. It is stated that the main purpose of the motivational component of the continuous derivative functioning of vocabulary is the suppositional provision of regular derivation processes of lexical units. The study represents an interest not only in theory and practice, but also, despite the lack of explicit justification for such an approach, in its own motivology (in our terminology – derivative lexicology) of the Ukrainian language, in particular when revealing the specificity of the functioning of the derivative word.

Key words: derivation, lingual sign, transformation, motivation, the law language.